

DISPUTES I COMPROMISOS
ENTRE L'ESGLÉSIA DE GIRONA I LA NOBLESA:
NOTES D'UNES DIFÍCILS RELACIONS
(SEGLES XI I XII)

JOSEP M. SALRACH
Universitat Pompeu Fabra
(Barcelona)

SUMARI

1. Premisses.- 2. La problemàtica.- 3. Església i noblesa a Girona.- 4.
Conclusions.

1. PREMISSES

El propòsit d'aquest article és examinar alguns aspectes de les relacions entre l'Església de Girona i la noblesa d'aquesta diòcesi en els segles XI i XII. En concret, estudiem documentació gironina de la primera època feudal que es fa ressò de les disputes o conflictes entre la jerarquia eclesiàstica i l'aristocràcia, conflictes que es podrien explicar en cada cas per situacions locals i particulars dels llinatges implicats, però que tenen, ens sembla, dimensió general. Són paral·lels a fenòmens semblants examinats en altres diòcesis i països i per aixó es poden explicar millor situats en el context de l'evolució del poder i de les relacions entre dirigents laics i eclesiàstics d'Occident durant l'Alta i la Plena Edat Mitjana. En resum, aquest article vol ser una contribució al coneixement dels canvis operats en la societat política arran del procés de feudalització.

"Anuario de Estudios Medievales", 29 (1999)

Quant a les fonts, per a aquest treball ens hem limitat al buidatge dels documents dels segles XI i XII relatius al nostre tema que es troben al *Cartoral de Carlemany* editat per J. M. Marqués, i dels documents del segle XI de la seu gironina registats i editats per R. Martí¹. La visió ha estat posada en les disputes que van enfrontar, d'una banda, la seu representada pel bisbe i per la seva comunitat de canonges i, de l'altra, la noblesa.

Quant al mètode de treball, aquest article ha estat dividit en dues parts de desigual extensió, que reflecteixen el camí seguit d'investigació i anàlisi. En la primera, la més breu, revisem de forma general la problemàtica de les relacions entre l'Església i el poder civil (Estat, monarquia, noblesa) en l'Antiguitat Tardana i l'Alta Edat Mitjana, fins als segles XI-XII. El context europeu va al davant i la situació més concreta de Catalunya segueix a continuació. És la necessària contextualització, que fem arriscant una proposta d'interpretació que va a l'encontre de les idees més tradicionalment admeses sobre la qüestió per a completar-les i matisar-les. En la segona part de l'article, estudiem els conflictes i els compromisos (més els primers que els segons) entre la seu de Girona i la noblesa. No ho fem de forma precisa, cas per cas, sinó de manera general, perquè el nostre objectiu és copsar els trets dominants, les tendències i les línies de força de la qüestió.

Les preguntes que aquí ens han guiat són quines van ser les bases polítiques, materials, espirituals i culturals sobre les que l'Església gironina va edificar els seus compromisos amb la noblesa? Com es van articular aquests compromisos? Amb quins esculls va topar la reforma de l'Església? Quins van ser els motius concrets de les disputes? Com s'arranjaven habitualment aquestes disputes?

2. LA PROBLEMÀTICA

Amb la perspectiva dels segles, avui la separació de drets i funcions entre l'Església i l'Estat, tal com l'entènem, sembla natural. Però, de fet, és una separació històrica, en el sentit que es va produir en el decurs d'un procés llarg i ple d'entrebancs. A l'Antiguitat Tardana i l'Alta Edat Mitjana

¹Josep Maria MARQUÉS (ed.), *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, 2 vols., Barcelona, 1993 (en endavant CC), i Ramon MARTÍ (ed.), *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*, Barcelona, 1997 (en endavant CDSG).

la situació real i la visió que es tenia de les relacions entre el poder eclesiàstic i el secular eren molt diferents del que serien després.

L'Església va néixer dins de l'Imperi, i quan el cristianisme va fer el camí de religió perseguida a tolerada i finalment oficial, d'alguna manera la institució eclesial va ocupar el lloc que els Temples i sacerdots pagans havien ocupat en les estructures de l'Estat, i "és va convertir en la primera institució de l'Estat"². L'Església va passar a ser finançada per l'Estat (és a dir, per l'estructura de poder que l'aristocràcia havia creat), en el sentit que aquest li va assignar terres del fisc i ingressos públics, i en contrapartida va encomanar, de fet, als clergues el servei públic del culte, a més de tasques rellevants en l'administració civil³. Justinià al segle VI ho tenia clar quan escrivia que "és feble la diferència entre el Sacerdoci i l'Imperi, de la mateixa manera que és feble la diferència entre els béns sagrats i els béns que pertanyen a les col·lectivitats i a l'Estat, perquè és la generositat del poder imperial la que proporciona a les molt santes Esglésies la totalitat dels seus recursos"⁴.

És cert que, estant en el món però tenint l'objectiu en el més enllà, alguns dirigents de l'Església, com Ambrosi de Milà, se sentiren incòmodes amb la supeditació al poder de l'emperador, que d'aquesta situació se'n derivava, i van lluitar per a preservar un espai d'independència o autonomia per a l'Església dins l'estructura de l'Estat⁵.

Tanmateix, i més enllà de les actituds individuals i dels pronunciaments, els emperadors van tutelar l'Església i van convocar i presidir concilis, i el mateix van fer a l'Occident reis germànics com els visigots de Toledo⁶. Uns i altres van fer sentir el seu pes polític, fins i tot en polèmiques

²Ferdinand LOT, *La fin du Monde Antique et le début du Moyen Age*, París, 1968 (primera ed. 1927), p. 57.

³Una exposició més detallada de les idees que aquí defensem i de la bibliografia en que es recolzen es troba al nostre treball *Del Estado romano a los reinos germánicos. En torno a las bases materiales del poder del Estado en la Antigüedad Tardía y la Alta Edad Media*, a *De la Antigüedad al Medioevo. Siglos IV-VIII*, III Congreso de Estudios Medievales, Fundación Sánchez Albornoz, 1993, pp. 95-142 (sobretot pp. 108-110).

⁴*Corpus iuris civilis. III. Novellae*, ed. R. SCHÖLL i W. KROLL, Berlín, 1912, 7, 2 -535- (prenem la cita de Jean DURLIAT, *Les finances publiques de Diocletien aux Carolingiens*, 284-889, Sigmaringen, 1990, p. 58).

⁵Vincenzo MONACHINO, *San Ambrogio e la cura pastorale a Milano nel secolo IV*, Milà, 1973.

⁶Vegi's José VIVES (ed.), *Concilios Visigóticos*, Barcelona-Madrid, 1963. Sobre les relacions Església-Estat en època germànica vegi's el nostre treball citat a la nota 3, pp. 131-135.

doctrinals. Els prelats d'època germànica, per la seva banda, se sentien tan integrats en l'Estat que no dubtaven a legitimar els reis, legislar amb ells, sancionar els canvis polítics, supervisar la recaptació d'impostos i, si era el cas, criticar-ne els abusos i oposar-s'hi fent servir les amenaces espirituals⁷.

En aquest sentit l'època carolíngia va ser d'estricta continuïtat. Arribats al poder amb una mena de cop d'Estat que l'Església va beneir, els carolingis van governar sempre envoltats de prelats, van nomenar generalment els bisbes i van continuar l'antic costum de dotar les institucions eclesiàstiques amb terres fiscals i drets públics (mitjançant preceptes de donació de terres i de concessió d'immunitat). En resum, en l'Estat carolíngi el poder civil i el religiós estaven estretament units o, com a mínim, barrejats⁸. Fins i tot, en la més vella tradició romano-bizantina, un emperador com Carlemany va convocar i presidir els concilis de Ratisbona (792) i Frankfurt (794), i instà al Papa a convocar el de Roma (798), on es condemnà l'adopcionisme⁹, i el seu fill, Lluís el Piadós, es va preocupar d'unificar regles monàstiques i pràctiques litúrgiques¹⁰.

En el moment de la seva ascensió, els carolingis van disposar de béns i rendes de l'Església amb l'objectiu polític de finançar les tropes i pagar la fidelitat dels llinatges que els sostenien i servien, i d'alguna manera aquest ajut el van pagar després amb la imposició del delme, una taxa que pel fet de ser imposada a tothom, percebre's periòdicament i basar-se en un

⁷Els concilis visigòtics de Toledo mostren palesament la col·laboració dels prelats amb els monarques quant a la legitimació dels actes de govern, l'activitat legislativa i la sanció dels canvis polítics. I les informacions contingudes en la *Història dels francs* de Gregori de Tours indiquen que la situació no era diferent a la Gàl·lia merovingia, on alguns prelats, com el propi bisbe de Tours, podien també oposar-se a determinades actuacions dels reis, sobretot en matèria fiscal. Vegi's *Gregorii Turonensis Opera. I. Libri historiarum decem*, ed. Bruno KRUSCH i Wilhelm LEVISON, a *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum merovingicarum* 1, 1, Nachdruck, 1992. A la Hispània goda la col·laboració dels bisbes en la recaptació d'impostos, que encapçala el comte del Patrimoni, es desprèn de l'epístola *De fisco Barcinonensi*. L'epístola a VIVES (ed.), *Concilios Visigóticos*, p. 54, i l'estudi a Luís Agustín GARCÍA MORENO, *Algunos aspectos fiscales de la Península Ibérica durante el siglo VI*, "Hispania Antiqua", I (1970), pp. 244-253.

⁸Aquesta barreja i el fet que les terres passessin amb facilitat de l'Estat a l'Església i de l'Església a l'Estat explica que els contemporanis dubtessin moltes vegades de l'estatut de determinades terres i que en els segles IX i X fossin relativament freqüents els conflictes entre institucions eclesiàstiques (seus i monestirs) i autoritats civils (comtes, fidels). Quasi diríem que això entrava dins de la normalitat.

⁹Ramon D'ABADAL, *La batalla del adopcionismo en la desintegración de la Iglesia visigoda*, Barcelona, 1949.

¹⁰Anscari M. MUNDÓ, *La Iglesia y el Imperio: controversias religiosas y reformas litúrgicas*, a *Historia Universal Salvat*, II, Barcelona, 1980, pp. 247-253.

barem oficial i general ha de ser considerada un impost. Els orígens i composició del delme són obscurs. Els bisbes del concili de Maçon del 585 ja en decretaven l'obligatorietat del pagament segons antic costum i a la mateixa època Gregori de Tours explica que un ermità recriminava a la població perquè no el pagava¹¹. Es podria pensar que l'Església intentava convertir en tribut o impost el costum ancestral de que els fidels contribuïssin a les despeses del culte amb almoines i pagaments ocasionals, però que no se'n sortia. El canvi en aquesta situació el devia propiciar l'actuació dels carolingis, que, com dèiem, van prendre terres a l'Església i les van reassignar (*verbo regis*) en benefici de les tropes, és a dir, dels llinatges que els sostenien¹². Per compensar al clergat d'aquesta minva Carles Martell, Pipí el Breu i Carlemany van insistir en la necessitat de pagar el delme, i van prendre disposicions a l'efecte en els seus capitulars¹³. Es podria dir que va ser per la seva iniciativa i l'acció, és clar, dels seus continuadors que el delme es va introduir definitivament a l'Occident.

La gran qüestió, però, és la significació o contingut que s'ha d'atribuir al delme en aquesta època originària. Recolzant-se precisament en els capitulars, Jean Durliat sosté que el delme simple o corrent d'aleshores no era una sostracció de la producció de l'ordre del 10%, com va acabar sent més tard, sinó l'equivalent a la desena part de l'impost o conjunt de càrregues públiques que la població havia de satisfer, és a dir, una càrrega addicional a l'impost (del 10% del valor d'aquest) destinada a l'Església. Aquest i no altre seria el sentit de la frase "omnis homo ex sua proprietate legitimam decimam ad ecclesiam conferat" d'un capitular¹⁴. Però Durliat diu també que hi havia un delme doble, que seria el satisfet per les terres preses a l'Església i assignades a la noblesa en benefici, i que consistiria en

¹¹C. DE CLERQ (ed.), *Concilia Galliae*, a *Corpus christianorum. Series latina*, 148 A, Turnhout, 1963, p. 241, i *Gregorii episcopi Turonensis*, 6, 6.

¹²Sobre tota aquesta qüestió s'ha de llegir l'obra d'Émile LESNE, *Histoire de la propriété ecclésiastique en France*, 6 t., Lille, 1910-1943, en particular 2, 1, pp. 1-94, i 2, 2, pp. 185-380.

¹³Vegi's, per exemple, Alfred BORETIUS (ed.), *Capitularia regum Francorum*, t. 1, a *Monumenta Germaniae Historica. Leges. Legum Sectio 2*, Hannòver, 1883, nos. 17, 20 i 28.

¹⁴*Ibidem*, n° 28, c. 24. No se'ns escapa que per admetre la proposta de Durliat s'hauria d'admetre prèviament que hi havia impost i que aquest tenia realment entitat, és a dir, que representava una quantitat o taxa coneguda, considerable i comptabilitzable per persona o per bé imposable o per producte. A nosaltres ens sembla que a l'època carolíngia hi ha romanalles de l'impost directe, més vives en uns llocs que en uns altres, però potser no eren suficients per fer reposar en elles el càlcul i recaptació del delme.

el delme i la nona (més un cens de reconeixement) dels ingressos que aquestes terres proporcionaven als seus posseïdors ("Ut decimas et nonas sive census omnes generaliter donent qui debitores sunt ex beneficia et rebus ecclesiarum"), és dir, prop del 20% dels guanys¹⁵. El propi Carlemany hauria donat exemple de l'obligació de pagar el delme a l'Església en manar als seus intendents que el paguessin: "Volumus ut iudices nostri decimam ex omni conlaburatu plenitur donent ad ecclesias"¹⁶.

Ens sembla que sobre tot aixó hi ha, com a mínim, dos problemes, que aquí apuntarem. El primer és la difusió i compliment d'aquesta norma tributària. Es pot suposar que al cor de l'Imperi i en temps dels primer carolíngis el delme es va imposar i es va pagar. La qüestió és la cronologia de la seva implantació a la resta d'Europa occidental. A Catalunya, per exemple, és va introduir més tardanament, en el curs dels segles IX i X, com han mostrat els estudis de X. Puigvert i J. Oliver, i segurament es va fer de forma irregular¹⁷. L'altra qüestió, potser més important, és que si Durliat tingués raó i el delme originari equivalgués en valor al 10% de l'impost o del conjunt de les càrregues públiques que formen l'impost de cadascú i no al 10% de la producció, s'obriria el gran interrogant de saber quan i com el delme originari i molt lleu (no hauria representat més del 2% de la producció)¹⁸ s'hauria convertit en el delme medieval, ben conegut a Catalunya, sobretot pels historiadors modernistes (equivalent al 10% de la producció)¹⁹. Hauria estat una factura més a afegir a les moltes i molt dures del canvi feudal?²⁰

¹⁵DURLIAT, *Les finances publiques*, pp. 245-248.

¹⁶Aquesta cita, que és del *Capitular de villis*, la prenem de DURLIAT, *Les finances publiques*, p. 247 n. 189.

¹⁷Xavier PUIGVERT, *La introducció del delme a la marca d'Hispania*, "Acta Mediaevalia", 13 (1992), pp. 117-125, i Jaume OLIVER, *Senyors capturats? El delme a la documentació de Pallars i Ribagorça anterior al segle XII*, a Philippe SÉNAC (dir.), *Histoire et archeologie des terres catalanes au Moyen Âge*, Perpinyà, 1995, pp. 135-161.

¹⁸Tota vegada que DURLIAT (*Les finances publiques*, p. 209) estima en prop d'un 20% de la producció pagesa el muntant de l'impost territorial, el més important.

¹⁹Vegi's, per exemple, el treball de Jaume DANTI, *Terra i població al Vallès Oriental. Època moderna*, Santa Eulàlia de Ronçana, 1988, pp. 157-160 i 172-175.

²⁰L'argument de Durliat és que si el delme hagués representat efectivament el 10% de la producció i s'hagués sumat al 20% sostret per l'impost, el resultat seria una sostracció del 30% que hauria resultat insuportable i hauria provocat reaccions violentes (DURLIAT, *Les finances publiques*, p. 247). Té raó, però caldria saber si realment l'impost era tan carregós com diu. La nostra impressió i hipòtesi és precisament la de que, per resistència secular de les poblacions i per feblesa de l'Estat, l'impost s'havia anat devaluant. De manera que el delme hauria resultat,

Qüestions tècniques de l'impost al marge, devia ser tan evident que l'Església vivia en l'Estat i de l'Estat que Hincmar de Reims, un prelat molt ficat en política i defensor de la llibertat de l'Església, va haver de reconèixer que les riqueses de l'Església provenien dels reis ("per iura regum Ecclesia possidet possessiones")²¹, el que era quasi tant com acceptar que els monarques dirigien l'Església, al menys en els afers civils. És clar, com que els carolingis no governaven sols sinó que estaven al capdamunt d'una estructura més o menys complexa de poders militars, civils i religiosos, que formaven el que en diem l'Estat, amb les seves paraules Hincmar de Reims ens dona peu a pensar que les riqueses de l'Església llavors encara tenien dimensió pública, com el servei del culte mateix i que, en cert sentit, eren considerades riqueses de l'Estat²².

La visió dels llinatges aristocràtics no podia ser gaire diferent. En la distribució de funcions i beneficis que l'Estat procurava, devien pensar que els comtats i bisbats que els seus membres governaven eren dignitats i recursos públics que els hi eren assignats, i que podien ser reassignats. I això malgrat la tendència, evident en època carolíngia, a la patrimonialització de càrrecs i honors. Si fem així, doncs, una mica fonedissa o relativa la frontera altmedieval entre l'Església i l'Estat, entre els poders civils i els religiosos, comprendrem que aquests llinatges construïssin esglésies, dediquessin fills a la carrera eclesiàstica, donessin part dels seus patrimonis a la institució eclesial i dotessin temples i monestirs amb terres i rendes. Devien estar convençuts que no allunyaven aquests riqueses del seu complex d'interessos polítics, materials i espirituals, és a dir, que no les perdien i, de fet, era així per quant retenien de moltes maneres la propietat o el control superior de molts d'aquests béns, dels seus ingressos i dels càrrecs eclesiàstics que alimentaven. Si més no, incrustats com tots estaven en les estructures de l'Estat, tots intervenien des de dalt en tot.

Aquest ordre de coses que aquí presentem de manera esquemàtica va resultar profundament subvertit arran del canvi feudal i de la reforma de l'Església en els segles XI i XII. La crisi de la dinastia carolíngia, i de

de fet, una fórmula introduïda pels carolingis per aixecar el nivell de tributació, però que no hauria reeixit plenament fins la feudalització i la reforma, és a dir, el canvi feudal.

²¹HINCMAR, *Pro Ecclesiae libertatem defensione*, a Jacques Paul MIGNE (ed.), *Patrologiae cursus completus... Series latina*, París, 1844-1864, vol. 124, col. 1051.

²²Sobre tot això DURLIAT (*Les finances publiques*, pp. 239-244) s'expressa amb molta més fermesa.

qualsevol poder central de dimensions comparables a les dels vells emperadors carolingis en l'Occident postcarolingi en torn de l'any mil, va deixar aquell sistema de poders sense la peça central equilibradora. Els llinatges aristocràtics, amb la seva tendència a la patrimonialització de càrrecs i honors, i també però potser amb menor mesura les institucions eclesiàstiques, en foren responsables sense voler-ho. El cas és que la societat va caminar de pressa cap al desordre, en el sentit d'alteració de l'ordre tradicional, com bé assenyala Adalberó de Laó, que somia, com altres prelatos del nord, amb una restauració a la carolíngia²³. De fet, a llarg termini, la restauració del poder central va acabar sent arreu un dels principals objectius de l'Església, de manera que les monarquies feudals que es van crear a l'Occident entre els segles XI i XIII deuen molt a aquest sentiment d'il·legitimitat, buit i desordre que tant devia inquietar als prelatos de l'any mil.

És clar que la desestructuració havia de ser estructurant en el sentit que el desordre havia d'empènyer cap a la creació d'un nou ordre. Esglaó d'aquest procés en les terres meridionals del vell món carolingi va ser l'actuació de l'Església que, perseverant en la seva antiga funció d'estructura d'Estat, va intentar ordenar el temps i l'espai creant zones inviolables (les sagreres) i dies de pau (concilis de pau, assemblees de pau i treva)²⁴. L'objectiu havia de ser limitar les violències i protegir-se protegint. Però aquesta preservació va derivar en una mena d'esperit de separació, en el sentit de separació dels béns, drets i homes d'Església, de l'abast dels laics, sobretot dels poderosos.

Com que aquesta separació era una idea nova, revolucionària, que s'allunyava de l'ordre tradicional, prefeudal, basat en la barreja o proximitat relativa entre béns civils i eclesiàstics i en la unitat política i d'acció, els

²³Claude CAROZZI (ed.), *Adalberon de Laon. Poème au roi Robert*, París, 1979 (els versos més reveladors són els 275-305).

²⁴La bibliografia sobre aquests temes comença a ser voluminosa. Entre altres, convé llegir a Ramon D'ABADAL, *L'abat Oliba, bisbe de Vic, i la seva època*, Barcelona, 1962 (tercera edició), pp. 227-241; Karen KENNELLY, *Sobre la Paz de Dios y la sagrera en el condado de Barcelona (1030-1130)*, "Anuario de Estudios Medievales", 5 (1968), pp. 107-136; Pierre BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*, II, Barcelona, 1981, pp. 109-117; Giner GONZALVO, *La Pau i la Treva a Catalunya. Origen de les Corts catalanes*, Barcelona, 1986; Víctor FARIAS, *La sagrera catalana (c. 1025-c. 1200). Características y desarrollo de un tipo de asentamiento eclesial*, "Studia Historica. Historia Medieval", 11 (1993), pp. 81-121; Víctor FARIAS, *Problemas cronológicos del movimiento de Paz y Tregua catalán del siglo XI*, "Acta Mediaevalia", 14-15 (1993-1994), pp. 9-37, i Thomas N. BISSON, *L'impuls de Catalunya. L'època dels primers comtes-reis (1140-1225)*, Vic, 1997, pp. 101-128.

reformadors van necessitar crear tot un corpus doctrinal i legislatiu, mobilitzar forces i temors al servei de les seves idees, maniobrar i lluitar. Així, paradoxalment, la reforma de l'Església, que va fer cristal·litzar la pluralitat jurisdiccional en consolidar les senyories d'Església i una jurisdicció pròpia, va contribuir en el primer feudalisme a la disseminació de poders i es convertí, sense proposar-s'ho, en un element fonamental del procés de feudalització.

És clar, la noblesa com a grup social, que no reivindicava pas un retorn a l'ordre prefeudal i que havia estat la primera a despullar de poders i riqueses als reis, devia viure el fenomen de la reforma com una amenaça o una usurpació, és a dir, com un trencament unilateral del pacte tradicional de poder i distribució de recursos. D'aquí potser una part de les disputes i conflictes del període que, amb visió segurament parcial, induïda pels escrits dels clergues de l'època, els historiadors tendim massa sovint a atribuir només a la simple violència i cobejança de la noblesa²⁵.

El procés és general i Catalunya no n'és excepció. En època carolíngia (segles IX-X) ja hi ha episodis de conflicte entre laics i religiosos, però els testimonis escrits que els registren ens transmeten una sensació de normalitat. Són conflictes ordinaris, els que es podria esperar d'una societat políticament ordenada, i que es resolen també per la via ordinària dels tribunals: conflictes entre prelats i comtes per la distribució de recursos fiscals; conflictes entre institucions eclesiàstiques i nobles per la possessió de vil·les (terres i drets públics), i conflictes entre comunitats rurals (a vegades d'apropiadors) i centres religiosos per la propietat de terres. Ni violència física i reiterada, ni actes de rapinya, ni imposició de càrregues arbitràries. Els clergues, d'altra banda, no recorren, al menys sistemàticament, a l'argument de reivindicar uns béns determinats com a propis de l'Església (el concepte de béns eclesiàstics de naturalesa diferent als laics) i a la condemna moral dels usurpadors²⁶.

Com arreu de l'Occident o quasi la situació canvia durant la primera meitat del segle XI. L'alteració de l'ordre tradicional es produeix amb violència, i d'aixó les actes de pau i treva i les consagracions d'esglésies,

²⁵Les raons de la noblesa del primer feudalisme en els seus conflictes amb l'Església han estat ben exposades per Stephen WEINBERGER, *Les conflits entre clercs et laics dans la Provence du XIe siècle*, "Annales du Midi", 92 (1980), pp. 269-279.

²⁶Josep M. SALRACH, *Prácticas judiciales, transformación social y acción política en Cataluña (siglos IX-XIII)*, "Hispania", LVII/3, núm. 197 (1997), pp. 1011-1024.

amb la delimitació de les sagreres, n'ofereixen una prova en negatiu²⁷. Més positives i directes són les *querimoniae*, és a dir, les llistes de queixes redactades per pagesos, nobles i eclesiàstics per a protestar de les vexacions, violències i robatoris de que són víctimes per part d'algun o alguns poderosos locals²⁸. Aquests documents, més nombrosos encara el segle XII que l'XI, indiquen que la societat va trigar a trobar el seu ordenament. És clar que s'hi podria llevar importància argumentant que es tracta de documents atípics i potser poc fiables, si no fos que es complementen amb nombroses actes de litigis i de negociacions en què les parts enfrontades per llargs conflictes donen detalls sobre els mals que s'han fet i, esgotats, miren de resoldre les seves diferències mitjançant arbitratge o compromís. Finalment aquests *querellatores* arriben sovint a compromisos de poder a poder en els que un cedeix i l'altra paga per la cessió. D'aquestes cessions i renúncies, dites *definitiones*, els cartularis eclesiàstics n'estan plens²⁹. I és precisament en aquesta mena de documents, a més d'actes de judicis o negociacions, en el que es basarà la resta del nostre treball.

3. ESSLÉSIA I NOBLESA A GIRONA

Posar la visual en aquesta mena de documents, en el sentit d'extreure'ls del seu context, ni que només sigui del conjunt documental en què es troben, pot ser distorsionador. Es podria pensar que clergues i nobles van estar en conflicte permanent. De fet, la lectura global de la documentació de

²⁷Sobre aquesta qüestió vegi's la bibliografia citada a la n. 24.

²⁸Blanca GARÍ, *Las querimoniae feudales en la documentación catalana del siglo XII (1131-1178)*, "Medievalia", V (1984), pp. 7-49; Josep M. SALRACH, *Agressions senyoriales i resistències pageses en el procés de feudalització (segles IX-XII)*, a *Revoltes populars contra el poder de l'Estat*, Barcelona, 1992, pp. 11-29; Víctor FARIAS, *Una querimonia desconeguda procedent de l'antic arxiu de Sant Cugat del Vallès*, "Gausac", 5 (1994), pp. 99-104; Thomas N. BISSON, *Tormented voices. Power, Crisis and Humanity in Rural Catalonia, 1140-1200*, Cambridge i Londres, 1998, i Pere BENITO, *Els clamores de Sant Cugat contra l'hereu del Gran Senescal i altres episodis de terrorisme nobiliari (1161-62)* (en premsa).

²⁹Sobre els canvis en l'administració de justícia en aquest període, vegi's Pierre BONNASSIE, *Catalunya*, II, pp. 27-31; Josep M. SALRACH, *Multa placita et contenciones: conflictos de los siglos X-XII en el Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, a *Les origines de la Féodalité*, Colloque International de la Maison des Pays Ibériques, Talence, 1993 (en premsa); Josep GISPert, *Conflictes i resolucions judicials en la gestió del domini de la canònica de Santa Maria de Vilabertran. Segle XII*, treball de recerca de doctorat, Universitat Pompeu Fabra, 1996, i Josep M. SALRACH, *Prácticas judiciales*, pp. 1032-1039.

la seu gironina dels segles XI i XII reflecteix compromisos i violències, pactes i disputes, bones i males relacions. Què va prevaldre? És impossible de dir, però sí que sembla evident a nivell documental que en aquesta època hi va haver més conflictivitat que en altres èpoques, el que encaixa amb l'observat en altres fonts i zones de la mateixa Catalunya.

Ens sembla, socialment parlant, que el compromís és el corollari de la violència, en el sentit que l'una exigeix l'altre, sobretot si, com sembla lògic, no es persegueix la destrucció física de l'individu o grup social oponent sinó la imposició dels propis interessos. Com que de resistència major o menor a l'arbitrarietat o acceptació forçada de la voluntat aliena sempre n'hi ha, també alguna mena de compromís sempre acaba aflorant. L'Església de Girona tenia armes per resistir i negociar. En primer lloc, un gran domini territorial o senyoria format per nombroses vil·les amb homes, terres, rendes i combatents propis i que datava, com a mínim, de l'època de Carlemany³⁰. En segon lloc, una força espiritual gens menyspreable, que impel·lia als homes a fer donacions piadoses, sobretot en testament o a renunciar a béns i drets que disputaven amb l'Església³¹; una força espiritual que permetia als clergues condemnar a les penes de l'infern³², i que els autoritzava a fixar normes sobre el que es podia fer i el que no es podia fer i era sacrilegi³³. I en tercer lloc, una força cultural que es traduïa en la possessió d'arxius, el domini de l'escrit i el control de l'ensenyament, elements que en gran part expliquen la destresa i capacitat de negociació dels

³⁰Josep M. SALRACH, *El domini de la seu*, a Lluís COSTA (dir.), *Història de Girona*, fasc. 3, Girona, 1992, pp. 95-99.

³¹Expressions dels tipus "propter amorem Dei et sancte Marie et propter remedium animarum nostrarum et ut deffendat nos ab inimicis nostris, visibilibus et invisibilibus, evacuamos..." (CDSG 289 a. 1062) són freqüents en la documentació de l'època.

³²Els descendents d'un senyor feudal difunt reconeixen que aquest i els seus predecessors van tenir "ecclesiam Sancti Iohannis de Burgunam cum decimis, primitiis et alodiis suis iniuste ac sub anathemate per multa tempora" (CC 276 a. 1143). El senyor de Sales diu amb més contundència: "Iuro...tibi Raimunde per Dei gratiam Gerundensis episcopo me stare tuo mandato super vicariis omnium ecclesiarum mei tocius honoris, et aliis omnibus causis pro quibus excommunicatus sum" (CC 360 a. 1189).

³³Normes assumides pels particulars, per exemple, pel senyor Arnau de Maçanet que es reconeix pecador i renúncia a les primícies de diferents llocs en profit de l'església de Sant Martí de Maçanet amb l'argument de "quia instar sacrilegii est ea que ecclesiastici iuris sunt nepharia presumptione usurpare" (CC 332 a. 1179).

clergues i la relativa facilitat amb que guanyaven els plets quan l'administració de justícia tradicional encara funcionava (fins cap a mitjà segle XI)³⁴.

L'articulació de la resistència i del compromís es fa mitjançant les conegudes institucions feudals (convinences, investidures, homenatges i juraments de fidelitat)³⁵, que permeten als prelats contractar i pagar personal armat que defensi la seva senyoria, guanyar fidelitats i fer la pau amb els enemics o simplement integrar en la xarxa vassallàtica episcopal a aquells que es resistien a acceptar la política eclesiàstica de reforma o "reintegració" de béns eclesiàstics. En aquest sentit és molt aclaridor observar l'aplicació de la pràctica del feu de retrocessió, que és clarament una fórmula de compromís: no podent incorporar per la força un bé determinat que estava a mans d'un magnat i no volent aquest dependre-se'n, al menys no totalment, s'arribava a un acord pel qual el magnat lliurava la propietat del bé en qüestió al bisbe que li retornava en feu sense cap obligació (feu franc) o quasi cap³⁶. Tanmateix no era en sentit estricte una ficció jurídica, perquè si bé és cert que el magnat podia retenir el bé eclesiàstic suposadament disputat amb dret a transmetre'l als seus descendents, no ho és menys que la possessió en feu era, com a mínim, garantia de fidelitat i potser penyora de futurs compromisos més favorables a l'Església, que així havia obtingut un reconeixement formal de drets. A vegades les possibles diferències entre llinatges i Església per la possessió civil de béns eclesiàstics es llimaven mitjançant l'oblació de fills que després

³⁴Un exemple eloqüent és el judici que el 1039 va enfrontar el noble Ramon Gausfred amb el cabiscol de la seu per un alou de Cruïlles. El noble no va poder aportar cap *documentum veridicum* ni cap *probationem legitimam*, només la seva paraula. En canvi el cabiscol va presentar testimonis legítims i un *documentum legale* que van donar fe d'una possessió ininterrompuda durant més de trenta anys, i va guanyar el judici (CC 100).

³⁵No insistirem sobre aixó perquè n'hem fet un estudi específic, que està en curs de publicació: *Recerca sobre el mot fevum en fonts eclesiàstiques de la Catalunya Vella (diòcesis de Girona i Barcelona)*, al Col·loqui Internacional *Le fief dans tous ses états*, Toulouse-Conques, 6-8 de juliol de 1998.

³⁶El noble Ramon Arnau dona a la seu de Girona l'església de Vilademuls amb la seva sagrera, i l'endemà la recupera en feu de mans del bisbe amb caràcter hereditari. La investidura inclou delmes, primícies i oblacions i es fa amb la condició que Ramon Arnau s'encomani al bisbe i li juri fidelitat, l'ajudi a defensar el seu honor i li doni consell (CC 112 i 113 a. 1053). Arran d'un conflicte amb la seu, el noble Pere Adalbert de Castelló renuncia en profit del bisbe i dels canonges de Santa Maria a la capellania de Santa Maria de Castelló que el seu pare ja havia tingut i que ell tenia, diu, injustament, i a canvi la recupera de mans del bisbe com a feu vitalici, juntament amb els feus que alguns cavallers de Castelló tenen en terres de la capellania, excepte delmes i altres drets pròpiament eclesiàstics (CDSG 389 a. 1084).

es farien càrrec d'aquests béns³⁷ o per acords entre germans, l'un clergue i l'altre laic³⁸. Tenim la impressió que les vicaries d'església o els feus de vicaries d'església³⁹, dels que parlarem més endavant, es devien crear a la pràctica per aquell sistema del feu de retrocessió o encobrien compromisos intrafamiliars com els exposats.

La política de reforma, que hem situat en el centre del conflicte entre l'Església i la noblesa, va rebre a Girona una forta empenta arran dels concilis de 1068 i 1078, que van ocupar-se directament de les qüestions morals i materials que preocupaven als reformadors, és a dir, dels costums del clergat (massa propers a la manera de viure dels laics, segons els reformadors) i de la possessió de béns i drets de l'Església per part de laics poderosos.

El concili de 1068, presidit pel legat apostòlic Hug Càndid, va condemnar la simonia (*detestabilem simoniacam eresim*), no solament en la col·lació dels graus sinó també dels honors; va establir que l'església on els clergues no percebien delmes (perquè els cobraven els laics, suposem) en rebessin al menys la quarta part, amb l'aclariment que delmes i primícies s'havien de cobrar de tot el que es posseís, tant de la producció menestral com de l'agricultura, dels molins, dels horts i dels arbres i del bestiar; va excomunicar als que robaven i devastaven possessions eclesiàstiques, i va reivindicar per a la institució eclesial la possessió dels béns d'Església, establint que aquells béns que bisbes o clergues haguessin donat a laics havien de tornar al si de l'Església a la mort del donant, de manera que es declarava injusta la retenció i herència de coses d'Església després del traspàs d'aquell que les havia donat⁴⁰. Amb aquestes prescripcions i

³⁷El senyor de Quermançó va acordar amb el capítol de canonges de la seu que admetria el seu fill Dalmau com a clergue, amb la seva dotació, i que després, mort ell, aquest fill tindria per la seu el feu que ell tenia pel bisbe, és a dir, l'església de Rabós i la meitat de l'església de Sant Joan de Sescloses (CC 140 a. 1072).

³⁸El 1099 una conivença entre germans, fills del senyor de Navata, va posar fi a la disputa per la possessió de l'església de Navata, pels delmes, primícies i oblacions dels seus feligresos, i pels censos i serveis dels tenents dels alous d'aquest temple. Bernat Adalbert va renunciar en profit del seu germà, el clergue de la seu Guillem Bernat, als béns i drets en disputa, però Guillem Bernat va cedir al seu germà els delmes a canvi de que aquest els tingués al seu servei (CC 179).

³⁹CC 294 a. 1156/57; 296 a. 1157; 297 a. 1158; 298 a. 1159; 324 a. 1171; 348 a. 1183; 360 a. 1189, i 368 a. 1195.

⁴⁰*Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña publicadas por la Real Academia de la Historia*, Madrid, 1890., I, pp. 46-48. A retindre que el canon 2 relatiu al delme sembla indicar que gravava directament la producció: "Et ut ex

condemnes els pares conciliars expressaven les qüestions que més els enfrontaven als laics (les disputes per la percepció dels delmes i per la possessió ininterrompuda o hereditària, equivalent a apropiació, de béns d'Església) i donaven les pautes sobre la matèria per les quals s'havien de regir els bisbes gironins en el futur. En aquest sentit, el cànon 11 del concili és molt clar: era costum, en aquella societat en ple procés de feudalització, que els prelats lliuressin béns eclesiàstics en feu o benefici a membres de la noblesa. Els reformadors no tenen més remei que acceptar-ho, però volen evitar que pel costum de transformar els feus en hereditaris els llinatges acabin apropiant-se dels béns dedicats a Déu. Per aixó en neguen l'heretabilitat i argumenten que, encara que els pares i altres avantpassats dels nobles actuals els hagin tingut, aixó no dóna dret als fills a tenir-los: "quia res, Deo dicata, non debent a laicis hereditario iure possideri". És fàcil relacionar aquesta norma amb les nombroses *definitiones* de béns que després d'aquesta data molts nobles van fer a l'Església de béns retinguts diuen injustament. Més difícil es saber quina força els hi va empènyer.

Des d'aquest concili, pel que feia al tema material dels béns i drets d'Església, la qüestió doctrinal o de dret canònic a Girona quedava ben establerta, però la teoria restava allunyada de la realitat, perquè ningú podia ignorar que moltes esglésies havien estat construïdes per laics, estaven dins de les seves senyories i eren, de fet, de la seva propietat. El concili de 1078, presidit pel legat apostòlic Amat d'Oloron, es va enfrontar a la qüestió de manera realista. Després de reiterar la condemna de la simonia, explicitant que per diner cap bisbe podia promoure clergues de la seva Església o vendre honors eclesiàstics, els pares conciliars van dir que era cosa sabuda que les esglésies no eren competència dels laics ("scimus quidem laicis ecclesias non competere"), però que tot i així a vegades no era possible als clergues apartar als laics de la plena potestat de les esglésies ("sed ubi illae ex toto auferri non possunt"). Per aixó, és a dir, perquè no podien fer-hi més, es van limitar a prohibir que en aquests casos els laics percebessin les oblacions i primícies de misses i altars, i van prohibir les exaccions per cementiris, sepultures i baptismes⁴¹.

omnibus rebus que possidentur tam de operibus manuum quam ex agricultura seu de molendinis, sive de ortis et arboribus et ex omnibus animalibus primicie et decime reddantur".

⁴¹Enrique FLÓREZ, *España Sagrada*, 52 vols., Madrid, 1746-1918, XLIII, pp. 482-484.

Aquests concilis van comptar amb el suport del comte Ramon Berenguer I de Barcelona i de la seva esposa Almodís, el primer, i del comte de Besalú, el segon. A la mateixa època, i amb participació activa de la seu de Girona, es dictaven estatuts de pau i treva, aviat incorporats als *Usatges*, que confirmaven la protecció de les sagreres i n'excloïen les esglésies encastellades i aquelles que servien de refugi i centre d'operacions de malfactors⁴².

Tanmateix la voluntat reformadora no era unànime. Mentre el bisbe de Girona d'aquesta època, Berenguer Guifré de Cerdanya (1052-93), era partidari decidit de la reforma, altres com l'arquebisbe de Narbona hi eren contraris. Però l'escull més gran per als reformadors no provenia de les voluntats sinó de les realitats materials i polítiques heretades. Ens referim al fet, ja esmentat, que moltes esglésies, que havien estat construïdes per iniciativa de magnats o llinatges poderosos, eren d'antic temples de propietat privada (esglésies pròpies), condició que donava als seus propietaris, o així ho entenien ells, el dret a designar el clergue o clergues que havien d'ocupar-se'n i a percebre les càrregues destinades al seu sosteniment. D'aquestes càrregues, el delme era el més important⁴³. Hi havia, doncs, a la diòcesi de Girona en els segles XI i XII un nombre important, però impossible de precisar d'esglésies pròpies⁴⁴, i un volum també considerable, segurament més important, de delmes a mans de laics⁴⁵.

En gran part la possessió laica dels delmes va unida al fenomen de les esglésies pròpies, en el sentit que s'explica per elles, però potser no únicament. És possible que en el mateix procés d'introducció del delme a la Marca, per obra de les autoritats locals carolíngies, es produïssin assignacions a particulars, a més d'usurpacions. També és possible que agents investits de potestat pública fessin funcions de recaptació retribuïdes amb una

⁴²"Ecclesias autem illas in hac deffensione non ponimus in quibus castella facta sunt aut erunt" (*Usatge* 174). Eprem l'edició de Fernando VALLS TABERNER, *Los Usatges de Barcelona*, Barcelona, 1984, p. 141.

⁴³Naturalment, el problema al que ens referim no és particular de Girona, sinó general de tota la Cristiandat. Vegi's a tall d'exemple el que escriu José Luis Martín sobre "iglesias de propiedad individual" de la diòcesi de Zamora: *Amor, cuestión de señorío y otros estudios zamoranos*, Zamora, 1993, pp. 35-40.

⁴⁴Notícies diverses sobre esglésies pròpies a CC 108 a. 1049, 112 a. 1053 i 179 a. 1099, i CDSG 265 a. 1053, 275 a. 1056, 280 a. 1058, 337 a. 1071, 369 a. 1079, 409 a. 1089, 455 a. 1094, 459 a. 1095 i 470 a. 1097.

⁴⁵Entre molts exemples possibles de delmes posseïts per laics o disputats per ells a l'Església, vegi's CDSG 346 a. 1072 i 369 a. 1079, i CC 276 a. 1143.

part proporcional dels propis ingressos. Tot plegat, situacions que es devien considerar normals o que es podien tolerar en els segles IX i X, quan la noblesa i l'Església feien pinya en la gestió de l'Estat carolingi o dels seus epígons, els comtats, i quan els seus béns i drets semblaven tenir un vernís global, unitari i relativament indiferenciat, de recurs públic.

En arribar l'època feudal, aquestes situacions i costums estaven tan consolidats que tenien la força del dret consuetudinari i de la mentalitat conservadora. Canviar-los feia de mal admetre. Així s'entén que la primera meitat del segle XI, quan els aires reformadors eren suaus, hi hagués prelats que venguessin esglésies i drets eclesiàstics i que, cercant ajut i protecció, encomanessin als comtes homes i béns de l'Església⁴⁶. I després, quan la reforma ja empenyia, encara hi havia prelats (alguns amb fama de reformadors) que, per teixir la xarxa de fidelitats feudovassallàtiques en la que encimbellar-se, no dubtaven tampoc a infeudar esglésies i drets eclesiàstics⁴⁷. I si deixem l'esfera singular dels prelats i ens fixem en els simples clergues també en trobarem que fan causa comuna amb la noblesa contra les polítiques reformadores, però això és explicable no únicament per la força de la tradició, sinó també per la pertinença d'aquests clergues a llinatges posseïdors de béns eclesiàstics.

Tanmateix, en mig de resistències, dubtes i vacil·lacions, la mentalitat reformadora s'obra pas, i és un dels fenòmens culturals de major interès adonar-se de com fa camí en el llenguatge dels pergamins. Llavors, es diu i s'escriu manta vegades que és injust retenir a mans laiques coses

⁴⁶Forçat per l'estat ruïnós de la seu de Girona, en la restauració de la qual el comte Ramon Borrell i la comtessa Ermessenda han esmerçat 100 unces d'or, el bisbe els ven per la mateixa quantitat l'església de Sant Daniel amb alous, delmes i primícies (CDSG 169 a. 1015). Per una convenença entre el comte Ramon Berenguer I de Barcelona i el bisbe, aquest li dóna de per vida la dominicatura de la Bisbal, i li encomana la canònica i la seu de Santa Maria de Girona amb els seus homes i béns perquè ho tingui *in bailiam et defensionem* al servei del bisbe (CC 109 a. 1051).

⁴⁷Infeudació de l'església de Vilademuls (CC 113 a. 1053); jurament de fidelitat del senyor de Navata per la possessió de béns eclesiàstics (CC 139 a. 1072); convenença del senyor de Quermançó que té les esglésies de Rabós i Sant Joan Sescloses en feu del bisbe (CC 140 a. 1072); convenença per la qual el senyor de Cervià rep del bisbe els delmes, primícies i oblacions de l'església de Sant Joan de Mollet (CC 157 a. 1086); infeudació d'una part dels delmes de Sant Pere de Juià (CDSG 405 a. 1087); convenença per la qual el bisbe es compromet a donar l'església de Llampaias al senyor de Torroella (CDSG 440 a. 1051-93 i CC 244 c. 1128), i convenença per la qual el bisbe dóna a Arnau Gaufred la meitat del delme de Rupjà (CC 268 a. 1139). Naturalment, la contrapartida d'aquestes donacions o infeudacions és la fidelitat, els serveis militars, i els de cort i de plet, i a vegades el compromís de posar el castell propi a disposició del bisbe.

d'Església i que és un sacrilegi usurpar drets eclesiàstics, i es perfila un llenguatge desqualificador per a designar als nobles que incompleixen les normes reformadores i per a referir-se a les seves accions⁴⁸.

Atrets pel que s'ha escrit sobre els comtes de Barcelona, que convocaven i presidien assemblees de pau i treva amb els prelatats dels seus comtats⁴⁹, es podria pensar que l'autoritat comtal va sostenir unànimement i tot temps la reforma. Però la veritat és que entre els màxims jerarques civils de Catalunya també hi hagué dubtes, vacil·lacions i excepcions. Els comtes de Besalú, a principis del segle XI, foren inculpatats pel bisbe de Girona de possessió injusta de béns eclesiàstics, i passaren llavors d'una actitud d'acceptació d'aquestes reivindicacions del prelat gironí, amb renúncia a la possessió dels béns i drets d'Església que se'ls reclamava, a una actitud més decidida de ple sosteniment de la reforma⁵⁰. Els d'Empúries, que ja tingueren conflicte amb la mitra gironina el segle IX, i indirectament a principis del segle XI, encara feien *definitiones* a principis del XIII⁵¹. I els de Barcelona, potser els més fidels aliats dels bisbes, i d'aixó

⁴⁸L'escrivà que redacta la *definitio* de Ramon Ademar de Rabós encapçala el document amb una frase que sembla extreta dels canons conciliars: "Quia res ecclesiasticas sub dominio et potestate laicorum permanentes iniuste detentas" (CC 236 a. 1127). I quelcom semblant va fer l'escrivà que va redactar la *definitio* d'Arnau de Maçanet: "Quia instar sacrilegii est ea que ecclesiastici iuris sunt nephari presumptione usurpare" (CC 332 a. 1177).

⁴⁹Vegi's els treballs de Thomas N. Bisson i Gener Gonzalvo citats a la n. 24.

⁵⁰Judici celebrat a la cort comtal de Besalú davant la qual el bisbe de Girona va acusar al comte Bernat I de Besalú de posseir injustament les esglésies de Montagut i Beuda, amb delmes, primícies i oblacions, i que va concloure amb la renúncia del comte (CDSG 152 a. 1003). El comte Guillem II de Besalú, acusat pel bisbe de Girona de percebre sense dret *usaticos et albergas* a la dominicatura episcopal de Bàscara, les defineix per les pressions a què el sotmetent el comte de Barcelona i el vescomte de Girona i perquè a canvi el bisbe li dona dos muls (CC 116 a. 1055). El comte Bernat II de Besalú renuncia en profit de la seu i de la seva canònica a l'*alberga*, les *acptes* i les *tottes* que prenia d'un alou de Parets que era de la canònica (CC 135 a. 1066). El tomb en les relacions entre els comtes de Besalú i la seu de Girona ve marcat per la plena acceptació de la política reformadora del papat que va fer el comte Bernat II quan l'any 1077 va acollir al legat apostòlic Amat d'Oleró i als bisbes que amb ell es van reunir en concili en el castell de Besalú (FLÓREZ, *España Sagrada*, XLIII, pp. 480-481).

⁵¹Judici promogut pel bisbe Gomar de Girona contra el comte Alaric d'Empúries per la percepció del pasquer i el teloni dels comtats d'Empúries i Peralada (CC 4, 5 i 6 a. 842). El famós litigi d'agost de 1018 entre la comtessa Ermessenda de Barcelona i el comte Hug I d'Empúries per la possessió de l'alou d'Ullastret devia ser en realitat un conflicte entre el comte d'Empúries i la seu de Girona per quant sembla que Ermessenda i el seu fill havien donat l'alou a la seu dos mesos abans (CC 76 i 77). Més transparent és la definició que el 1090 va fer el comte Hug II de totes les *fortias*, *toltas*, *malas presones* i *malos usaticos* que el seu pare Ponç I va tenir en els delmes de l'església de Castelló i en tot l'alou que la canònica tenia a la vila, situació que ell havia heretat, continuat i ampliat amb *albergas*, serveis de missatgeria, més

els documents en donen bona constància, no van deixar tampoc de tenir "injustament" béns i drets d'Església i van haver de fer-ne acta de renúncia⁵², com també van haver de prohibir els abusos dels seus agents, veguers i batlles, que tenien el mal costum de prendre coses de l'Església en morir els bisbes⁵³, el que potser equivalia a una mena de *laxatio*⁵⁴. D'aquests comtes barcelonins potser el més inconstant i problemàtic va ser el comte-rei Pere el Catòlic, a començaments del segle XIII. D'ell hi ha al *Cartoral de Carlemany* alguns documents que avalen la idea de que va mantenir relacions ambigües amb el poder eclesiàstic en general i amb l'Església de Girona en particular.

De 1205, és una *definitio* d'abast general, però que devia ser particularment important per a la seu de Girona: Pere el Catòlic reconeix que ha imposat i cobrat a Catalunya un conjunt de càrregues (*leudas novas*,

càrregues sobre els delmes i un *receptum* per al seu batlle (CDSG 415 a. 1090). I encara el comte Hug IV promet a l'arquebisbe de Tarragona acatar la sentència que aquest dicti sobre totes les acusacions (*querimoniis*) que l'Església de Girona havia formulat contra el seu pare i per les que el bisbe l'havia excomunicat (CC 378 a. 1200). No devia servir de gaire perquè el 1226 el mateix comte va haver de fer firma de dret en mans del bisbe de Girona pels delictes de què havia estat excomunicat i que incloïen moltes *malefactas* a la Bisbal, Bàscara, Ullà, Foixà, Castelló, etc. (CC 413).

⁵²En una convenença que el 1051 van fer el bisbe de Girona i el comte Ramon Berenguer I de Barcelona per la qual el prelat posava la seu sota la protecció del comte, aquest es va comprometre a deslliurar la dominatura de la Bisbal de les *toltes et tortos* que els seus fidels hi feien (CC 109). Llavors, a mitjà segle XI, la família comtal tenia molts temples i feus d'Església, potser perquè encara llavors restava quelcom d'aquella idea antiga de que la potestat pública tenia certs drets sobre els béns eclesiàstics, però potser també llavors aquesta idea i les situacions que en derivaven començaven a ser discutides. Així s'entendria que cap a 1051-58 la comtessa Ermessenda retornés a la seu de Girona una llarga llista d'esglésies i feus de l'Església que tenia al bisbat (CC 120). En aquest camí reformador, que allunyava els béns eclesiàstics del control i punició dels laics, cal situar també la *definitio* que el comte Ramon Berenguer III va fer el 1100 quan va declarar que, en l'honor episcopal de Girona, no exigiria mai més prestacions "neque per hostem neque per usum neque per malam presionem" (CDSG 181). I en aquesta actitud favorable a la independència de l'Església va continuar el comte Ramon Berenguer IV quan va definir en profit de la seu de Girona totes les esglésies i capellanies que el bisbe li reclamava i que de manera injusta i sense raó estaven en poder dels seus fidels, advertint que en el futur ningú fes "ullam dominationem sive exactionem vel violentiam" en elles (CC 303 a. 1159). És possible que alguna d'aquestes disposicions comtals, com la darrera, de 1159, restés en un pla teòric, de simple recolzament dels canons eclesiàstics, perquè costa de creure que els nobles que tenien esglésies i capellanies acatessin immediatament la disposició, i renunciessin a una pràctica tan arrelada i segurament lucrativa.

⁵³A instàncies dels bisbes de Barcelona, Girona i Vic, i de l'arquebisbe de Tarragona, Ramon Berenguer IV va abolir el costum, que el document qualifica de nefast, de que, en morir els bisbes, els veguers i batlles comtals prenguessin i es repartissin queviures i altres béns dels difunts (CC 304 a. 1160).

⁵⁴Eulalia RODÓN BINUÉ, *El lenguaje tècnico del feudalismo en el siglo XI en Cataluña*, Barcelona, 1957, pp. 162-163.

forcias, salinas, exactiones, albergas, questias i peccunie) que promet no exigir mai més⁵⁵. El caràcter general de les imposicions i el fet que el document contingui altres disposicions, com la renúncia a alterar el valor de la moneda, pot fer pensar que té poc a veure amb l'Església de Girona. Seria un error. No va ser incorporat al *Cartoral* per casualitat: com suggereixen altres documents que examinarem, Pere el Catòlic va extorquir els homes de l'Església de Girona potser més que els d'altres jurisdiccions, i evidentment va incomplir aquesta promesa de 1205.

Dos anys després, el 1207, la desconfiança aflora. El rei reconeix que a causa de les necessitats que patia i dels deutes que tenia, el bisbe de Girona li havia concedit un ajut a satisfer pels homes de la seva jurisdicció de 10 sous per mas. Ara promet solemnement, i sens dubte instigat pel bisbe, que sota cap pretext convertirà aquesta concessió graciosa i ocasional en un pagament fix (*usaticum sive census*) i que respectarà i farà respectar les antigues llibertats, i els drets, privilegis i costums de l'Església de Girona⁵⁶.

Podrien semblar escrúpols legalistes dictats per la tradició jurídica. I a favor d'aquest punt de vista hi aniria el fet que dos anys després, el 1209, les relacions entre el rei i el cap de l'Església catalana, l'arquebisbe Tarragona, semblen bones. Ambdós es comprometen a recolzar-se mútuament en les disposicions que prenguin sobre les esglésies de l'arxidiòcesi, i el rei renova el seu compromís de mantenir i defensar les esglésies, monestirs i llocs religiosos dels seus regnes⁵⁷. Però un document de 1211 ens assabenta que la realitat era molt diferent. Amb un llenguatge no exempt de retòrica, l'escrit diu que Pere el Catòlic, volent seguir l'exemple dels seus predecessors i esmenar coses passades, reconeix que en els honors, masos i homes de les esglésies, monestirs i llocs religiosos del bisbat de Girona no hi té cap dret a percebre "questiam, exactionem vel forciam atque demandam seu adempramentum". I per tant confirma els drets i privilegis de l'Església de Girona i referma el compromís de no percebre les càrregues esmentades sobre els seus béns i homes. Fins aquí semblaria una confirmació de la *definitio* de 1205, però, desvetllant la clau de la qüestió, al final del document l'escrivà fa dir al rei que restitueix al bisbe els 6.500 sous que

⁵⁵CC 383.

⁵⁶CC 389.

⁵⁷CC 392.

violentament ha arrabassat als monestirs de la diòcesi, i que li han valgut l'excomunió ("pro qua violencia Gerundensis episcopatus fuerat excommunicatus"), i que si es demostrava que havia extorquit més del restituït també ho tornaria⁵⁸.

Aquí és clara la relació de causa efecte entre excomunió i definició. Tanmateix el sorprenent és que el mateix dia el mateix rei avalu amb la seva paraula i signatura un document solemne pel qual, a prec de l'arquebisbe i els bisbes catalans, establia les penes pecuniàries i d'ordre social, molt dures, que havien de recaure sobre els excomunicats contumaces; es comprometia a no emparar o fer compromisos amb els culpables d'actes de violència i sacrilegis contra clergues, i fixava les sancions que s'havien d'aplicar i qui les havia d'establir contra aquells que assassinessin homes d'Església. El document, que ha de ser un fidel reflex del clima de violència i inseguretat que es vivia, sembla donar per suposat que bona part d'aquests *interfectores* eren nobles feudataris de l'Església, tota vegada que estableix que, un cop comès el delictes, tots els beneficis, feus i altres coses que tinguessin per les esglésies havien de passar plenament a mans dels bisbes. El tenor d'aquesta sanció, unida a aquelles disposicions dels concilis de Girona del segle XI sobre la no heretabilitat de les coses d'Església, sembla provar que l'arrel dels enfrontaments entre nobles i clergues, que arribaven fins la violència i l'assassinat (fets que permeten entendre la figura del clergue armat que les disposicions conciliars del segle XI condemnen)⁵⁹, no era altra que les rendes eclesiàstiques i el seu suport material, els temples i les terres. Els llinatges no es devien conformar a tenir-les en feu o benefici, les volien patrimonialitzar, mentre que l'Església, que les infeudava a contracor, ni tan sols volia que es transmetessin per herència com passava amb el feus tinguts per laics.

Deixem ara de banda les relacions amicals i hostils entre l'Església i els comtes i fixem-nos en les disputes amb laics poderosos, evidentment

⁵⁸CC 399. En aquest punt, per defectes de redacció o de còpia, el document és d'interpretació problemàtica. Agraïxo al Sr. Josep Maria Pons i Guri i a la Sra. Teresa Gràcia i Sahuquillo els seus consells sobre aquesta qüestió.

⁵⁹Primer s'obliga als clergues armats a deixar les armes: "V. Item iudicaverunt de clericis arma ferentibus ut arma dimittant, et queque illicita cum eis commiserunt, digne defleant. Quod si agere noluerint, de choro exeant et canonicam perdant et omne beneficium ecclesie amittant". Després, si ho fan, se'ls ofereix protecció: "VIII. Illi autem clerici qui arma et uxores dimiserint, securi et quieti et sine ullo pavore permaneant. Nullus res eorum diripiat, nec eis aliquam iniuriam faciat; sed et ipsi et res eorum semper sint in pace et in tregua Domini per omnes dies" (Concili de Girona de 1068, *Cortes de les antigues reinos*, I, p. 47).

nobles, que pactes, judicis i *definitiones* posen de manifest. Per què disputen? Quines són les riqueses i poders que els separen?

Alguns conflictes, molt pocs, estan en consonància amb la tradició prefeudal. Així, per exemple, veiem que la seu o els seus bisbes i canonges, com a titulars de grans dominis, disputen per la possessió de terres⁶⁰ i per les rendes agràries que d'elles deriven⁶¹. Tret d'aquestes disputes, la resta són de la nova època, la feudal, en el sentit que són de naturalesa diferent, específica. No es troben, doncs, o quasi no es troben en la documentació d'abans de l'any mil, i són molt nombroses.

Ben genuïnament feudal és la disputa per un castell o una castellania⁶², però per damunt de tot els bisbes i canonges de la seu en els segles XI i XII rivalitzen amb els llinatges de la diòcesi per la possessió d'esglésies, i dels drets a elles inherents, en particular la facultat de percebre delmes i altres càrregues eclesiàstiques. En tot cas, del conjunt documental, les renunciacions i compromisos més nombrosos són els concernents a la possessió de temples, tributs propis d'esglésies i exaccions a les quals eren sotmesos els seus clergues i feligresos⁶³. A aquesta mena de disputes corresponen

⁶⁰Disputa per un alou de Cruïlles entre un particular i el cabiscol de la seu (CC 100 a. 1039). Bernat Ramon de Mata renuncia en profit de la canònica a un mas que els canonges *multociens michi querelaverunt* (CC 215 a. 1114). Dispòdia de Mata i el seu fill defineixen en potestat de la canònica un mas (CC 277 a. 1144). Una mare i el seu fill defineixen una casa en profit de l'església de Santa Eulàlia Sacosta (CC 280 a. 1147). Berenguer de Pujals i el seu germà, amb el consell i aprovació d'altres, renuncia en profit de la canònica a un mas de Borgonya (CC 331 a. 1177). La major part d'aquestes renunciacions o *definitiones* són remunerades. D'elles, aquelles en que no hi ha cap referència a disputa o violència, podrien ser simples operacions de venda.

⁶¹El senyor de Cruïlles defineix en profit del bisbe el terç de les tasques de la Bisbal, i a canvi rep en feu unes rendes de les parròquies de Sant Sadurn de l'Heura i de Cruïlles, que ja cobrava un feudatari seu, el que fa pensar en un acord complex d'arranjament de situacions irregulars (CC 264 a. 1136). Ponç de Palol i els seus germans, amb el consell i acord dels seus feudataris, defineix en profit de la seu i del bisbe les tasques de la vila de Domeny (CC 270 a. 1140).

⁶²Conflicte entre el bisbe i Guilabert de Cruïlles sobre la castellania de la Bisbal, que aquest noble reclamava com a feu hereditari per haver-la tingut els seus avantpassats de mans dels vescomtes de Cabrera (CC 343 a. 1181). A aquest conflicte ens hem referit amb més detall al nostre treball *Prácticas judiciales*, citat a la n. 26.

⁶³Definició de les esglésies de Montagut i Beuda amb delmes, primícies i oblacions (CDSG 153 a. 1003); de les esglésies de Tortellà, Argelaguer i Sadernes (CDSG 156 a. 1004); de part de l'església de Sant Sadurn d'Arenys d'Empordà amb alous, delmes i primícies (CDSG 191 a. 1025); dels delmes de Granollers, a Sant Julià de Ramis (CDSG 346 a. 1072); de les esglésies de Santa Maria i Sant Joan de Lledó (CDSG 409 a. 1089); de la quarta part de l'església de Sant Cristòfor de Llambilles (CDSG 455 a. 1094); de l'església i els delmes de Navata (CC 179 a. 1099); de les exaccions fetes a l'església de Sant Cristòfor de Fonolleres (CC 228 a. 1122); de l'església de Sant Climent de Peralta amb delmes, primícies, oblacions

també els conflictes per l'espai sagrat entorn de les esglésies, que els cànons conciliaris i les assemblees de pau i treva declaraven inviolable. En aquest espai protegit hi havia els cementiris i cap a ell afluïa la població ja sigui per a viure-hi ja sigui per edificar-hi magatzems anomenats sagrers. No es estrany que l'Església s'esforcés per a controlar-lo i allunyar-ne els laics poderosos⁶⁴.

En un cert nombre de documents de la segona meitat del segle XII aquesta dominació laica de coses eclesiàstiques o una dominació semblant rep el nom de *vicaria* i el seu detentor el de *vicarius*. És possible que en origen la *vicaria* fos com una mena de delegació o encomanació que els bisbes o clergues de les esglésies feien de béns i drets eclesiàstics a laics (*vicarii*), investits per ells de poders judicials i administratius per a gestionar i defensar aquells béns i drets de senyoria eclesiàstica⁶⁵. És fàcil de suposar que aquests *vicarii* devien ser membres de la noblesa de les mateixes parròquies on exercien la *vicaria* i on potser ja tenien poders ancestrals inamovibles⁶⁶. En aquestes condicions, el que per l'Església podien ser

i cementiri (CC 265 a. 1136); de l'església de Sant Joan de Borgonyà amb delmes, primícies, alous i la sagrera amb les seves cases (CC 276 a. 1143); de la meitat dels delmes de l'església d'Ordis (CC 290 a. 1153); de les exaccions fetes a les esglésies i vicaries de les Planes, les Encies, Sant Iscle de Colltort i Sant Vicenç de Camós (CC 294 a. 1157) i a les esglésies i vicaries de Finestres, Sant Aniol, Llémna, Campmajor, Porqueres, Serinyà i Crespià (CC 296 a. 1157); de nou esglésies, cinc de Llers i quatre de Cervià (CC 305 a. 1160); de la "dominationem et exactionem et apparatus et acquisitiones" que injustament es feien a l'església de Borrassà (CC 309 a. 1163), i de les primícies de diferents llocs de la parròquia de Sant Martí de Maçanet de Cabrenys (CC 332 a. 1177). No cal dir que tots els *definitores* són membres de la noblesa que sovint es defineixen després de llargues disputes i d'acord amb el consell i consentiment de familiars, amics i vassalls, que sens dubte també es beneficiaven dels béns definits. En una d'aquestes *definitiones* es diu que el delme es cobra de tot el que es pot delmar: "tam de agris ac vineis et omni laboratione quam de molendinis, columbariis, ortos, lana, lino, canabo et universis que decimari possunt" (CC 276).

⁶⁴Dos germans defineixen en profit de la seu un camp i dues *sacrarias* una dels quals el seu pare havia retingut de forma violenta i il·lícita, "apud ecclesiam Sancti Felicis de Celrano" (CC 189 a. 1104). El senyor de Cervià defineix en benefici de la seu i de Sant Feliu de Celrà "omnia illa sacraria cum censu et servitio" pel qual disputaven (CC 223 a. 1117).

⁶⁵Aquesta institució de la *vicaria* recorda els vicaris comtals de l'època carolíngia i els veguers dels primers comtes-reis, en els que potser es va inspirar. En aquest sentit seria, en teoria, un poder jurisdiccional d'origen públic (els poders jurisdiccional de l'Església de Girona, avalats per nombrosos preceptes carolíngis, ho són) exercit en nom del bisbe o dels clergues de les esglésies pels seus agents, els vicaris, que percebrien també els drets i costums en l'àrea de la seva competència (J. F. NIERMEYER, *Mediae latinitatis lexicon minus*, Leiden, 1976, pp. 1087 i 1091).

⁶⁶Pere de Cervera i la seva mare defineixen totes les "institutiones sive exactiones vel servitutes" que el seu pare i marit exigia amb caràcter de *vicaria* en les esglésies de Bolós, Capsec i Montagut i en qualsevol altra allí on estigui "in tota terra nostra ubicumque nos

agents i districtes, per la noblesa devien ser feudataris i feus. I, ja ho sabem, la noblesa convertia els feus i beneficis o donacions beneficiàries en hereditàries i les patrimonialitzava⁶⁷. Es comprèn, doncs, que l'Església acabés refusant l'experiment de les *vicarias*. Naturalment la vicaria també podia ser una fórmula de compromís que donés forma legal o institucional a una situació de possessió o usurpació de béns eclesiàstics per part de magnats laics. En tot cas, en ple segle XII, les vicaries, que ja tenen l'aspecte de senyories opressives i arbitràries, independents de l'autoritat episcopal, es consideren il·legítimes i l'Església les condemna⁶⁸. La impressió és que hi va haver llavors una forta pressió moral i política contra les sostraccions imposades pels llinatges nobles al béns i homes d'Església, i en particular contra aquesta institució de les vicaries que semblava donar cobertura "legal" a la situació, pressió a la que devien afegir-se els propis comtes-reis Ramon Berenguer IV i Alfons el Cast, d'aquí que en pocs anys s'acumulesin les *definitiones* de vicaries⁶⁹.

En realitat, la raó última dels conflictes és la riquesa que prové del treball i que s'obté per múltiples camins, però sobretot de forma legal mitjançant l'exercici dels drets dominicals i la consegüent percepció de rendes agràries (que ja hem esmentat), i l'exercici de la jurisdicció, que

potestatem habemus", de manera que en el futur no faran cap violència als clergues d'aquestes esglésies ni els hi prendran res (CC 368 a. 1195).

⁶⁷El noble Gausfred de Cistella, obligat a fer *definitio*, justifica la seva renúncia a la vicaria i donació que injustament tenia i li havien fet els clergues (?) de l'església de Sant Cristòfor dels Horts dient que havia pretès perpetuar-la: "quapropter illam iniustam donationem ab illis exigebam in perpetuum" (CC 298 a. 1159).

⁶⁸El senyor Arnau de Sales jura per Déu i els Evangelis que estarà al manament del bisbe de Girona sobre les vicaries de totes les esglésies dels seus honors i sobre altres causes per les quals ha estat excomunicat (CC 360 a. 1189 -document ja citat a la n. 32). És un altre exemple d'un senyor que en les esglésies de la seva senyoria, que potser han construït els seus avantpassats, exerceix una autoritat i percep unes càrregues que l'Església considera il·legals, ja sigui perquè Arnau de Sales o els seus predecessors les han imposat per la força i no tenen tradició, ja sigui perquè el senyor de Sales cobra al seu favor el que l'Església, arran de la reforma, considera que li pertany.

⁶⁹Definicions de les esglésies i vicaries de les Planes, les Encies, Sant Iscle de Colltort, Sant Vicenç de Camós, (CC 294 a. 1157). Finestres, Sant Aniol, Llémèna, Campmajor, Porqueres, Serinyà i Crespià (CC 296 a. 1157), citades a la n. 63. Bernat de Calabuig defineix la senyoria i vicaria (*seniorium et vigeriam*) que injustament tenia a les esglésies de Calabuig i Armentera (CC 217 a. 1158). Gausfred de Cistella defineix la vicaria de Sant Cristòfor dels Horts, citada a la n. 67 (CC 298 a. 1159). Arnau de Palera i els seus defineixen les exaccions, dominacions, *apparatus* i vicaries de les esglésies de Cursavell, Llerona, Palera, la Cot i Llanars, que el seu pare havia exigit i de les que ja havia fet definició (CC 324 a. 1171). Arnau de Catllar i els seus germans defineixen *in perpetuum* la vicaria de l'església de Vilallonga (CC 348 a. 1183).

també és objecte de disputa⁷⁰, i de forma violenta, per la imposició forçada de càrregues noves (*receptum, usaticos*), arbitràries (*toltas, forcias*) i abusives (*albergas*) de les que alguns responsables fan definició⁷¹.

En la ment i llenguatge dels clergues, autors dels escrits que treballem, el concepte de violència indica tot això, però sobretot la coerció física i maltractaments com a arma primària emprada per la noblesa per a imposar la seva voluntat, defensar els seus drets i resistir a les armes més sofisticades i intel·lectuals de l'Església. En el decurs del període les maneres violentes es converteixen en sí mateixes en causa de conflicte, negociació i renúncia per part de no pocs nobles aparentment persuadits de la seva il·legitimitat⁷². Aquests nobles violents deuen ser els mateixos que,

⁷⁰Convinença entre el bisbe de Girona i el senyor Gilabert de Cruïlles, feta "per laudamentum atque consilium" d'homes bons (tots ells magnats gironins), per la qual Gilabert de Cruïlles renuncia al terç dels plets de la Bisbal pels que havien disputat llarg temps (CC 281 a. 1148).

⁷¹Convinença que implica la definició de les *toltes et tortos* que els vassalls de Ramon Berenguer IV feien a la dominicatura episcopal de la Bisbal (CC 109 a. 1051). Dos germans defineixen les "appellationes, acclamamens, baiulias, servitia, acaptas, adempramens et toltes" que percebien en un alou de la canònica a Foixà (CDSG 289 a. 1062). El comte de Besalú defineix les *toltas* i *acaptas* que prenien d'un alou de la canònica a Parets (CC 135 a. 1066) i els *usaticos et albergas* que prenien de la dominicatura episcopal de Bàscara (CC 136 a. 1066). El senyor de Torroella, que havia estat empresonat pels homes del bisbe i havia pagat una composició o multa, promet que des de la seva fortalesa no farà *dampnum vel malefactum* a l'honor episcopal d'Ullà ni hi prendrà "alberga vel ullum census vel ulla tolta vel ullos acaptas per fortia" (CC 145-146 a. 1051-78). Arnau Guillem de Cartellà defineix les "toltas et forcias atque malos usaticos" que feia en diferents alous de la seu (CC 234 a. 1124). Ramon Ademar de Rabós, considerant que era injust que els laics retinguessin de forma permanent coses d'Església, defineix en profit de l'església de Sant Esteve de Pedret *ipsum receptum* que ell i els seus prenien de la capellania d'aquesta església (CC 236 a. 1127). El senyor de Navata, que defineix els delmes, primícies i oblacions de Crespià i Navata i la meitat de les tasques de Bàscara, indemnita al bisbe amb 150 sous per les depredacions (*pro direptis fructibus*) comeses en els seus honors (CC 257 a. 1133). Berenguer d'Anglès i Guillem Ademar defineixen les exaccions a què sotmetien un gran nombre d'esglésies (CC294 i 296 a. 1157). Berenguer de Rocacorba i els seus defineixen les "dominationes et exactiones et apparatus, albergas etiam et acquisitiones" que feien a les esglésies de Granollers i de Rocacorba, és a dir, en la seva senyoria o en l'àrea de la seva senyoria (CC 307 a. 1161). En una convinença amb el bisbe el senyor de Torroella renuncia a una sèrie de prestacions d'Ullà (ànecs, raïm, llenya, palla, pastura, herba, homicidis, cugucies, serveis, exaccions, *perprisiones et spolia*) excepte al delme (CC 362 a. 1190). Arnau de Palol i els seus germans defineixen les "exactiones licitas vel illicitas sive rapinas et malas presumptiones sive bonas" que feien a l'església de Celrà (CC 367 a. 1195).

⁷²En una definició Ponç de Torroella promet no fer *dampnum vel malefactum* a l'honor episcopal d'Ullà (CC 145-146 a. 1051-1078). Referències a la violència o possessió violenta, rapinya i espoliació de coses d'Església a CC 189-190 a. 1104, 257 a. 1133, 290 a. 1153, 303 a. 1159 i 362 a. 1190. Els casos concrets de violència, ben documentats, són nombrosos en la documentació examinada. Per exemple, Ermengarda, vídua d'Arnau Bleguer, i els seus fills defineixen un terra, un celler i un mas de Celrà, objecte de moltes disputes. Ho fan com a

alligonats pels clergues sobre la naturalesa injusta de les seves accions i peneditis del seu comportament, pretenen salvar l'ànima donant béns i drets a l'Església, sovint com a darrera voluntat. És clar que també són aquests nobles o millor dit els seus parents els que fàcilment, pensant en una primàcia dels drets familiars sobre els individuals, es desenten de aquestes disposicions darreres i no les executen sinó que "injustament" (diuen els documents) retenen els béns donats, fins que la pressió i persuasió de l'Església els porta també a definir-los⁷³.

Però els documents, que sens dubte donen una visió parcial i distorsionada de la realitat, no mostren una derrota sense pal·liatius de la noblesa, més aviat al contrari. Moltes renunciacions a drets i béns que els nobles formulen com a *definitiones* tenen tot l'aspecte d'una venda de drets⁷⁴, però això no vol dir que, en la majoria dels casos, no siguin el resultat final d'un camí complex i potser tortuós de pressions, resistències i negociacions en les que intervenen els implicats, els seus amics i uns àrbitres o amigables componedors escollits per les parts. Molts *definitores*, doncs, renuncien

composició per la captura de diferents batlles de la seu, la *invasio* de la Bisbal, el robatori de porcs i moltes altres *malefactas* que no poden esmenar altrament (CC 271 a. 1140). Els actes de violència i venjança eren tan freqüents que Pere Joan de Bàscara, que havia estat pres per homes del bisbe i havia patit presó ("illis qui me ceperunt per vos pro illa captione que michi facta fuit"), es compromet a no prendre venjança, és a dir, a no fer *malefactas* o a esmenar-les en el termini de vint dies, sota garantia de 100 auris de multa en cas d'incompliment (CC 369 a. 1195).

⁷³Veient l'acta de dotació de Santa Eulàlia d'Ultramort, un matrimoni restitueix a aquesta església un alou que li havia estat donat en temps del bisbe Gualaric, més de dos-cents anys abans (!), i que ells injustament retenien (CDSG 246 a. 1045). Un clergue, trobant-se molt malalt, restitueix a la canònica un alou que el seu difunt germà havia donat a l'església de Santa Maria de Gualta i que ell injustament retenia (CDSG 288 a. 1062). Una vídua restitueix un alou de Serinyà que el prevere Adalbert havia deixat a la canònica i que ella i el seu marit havien retingut injustament (CDSG 313 a. 1065). Adalgarda, vídua de Gausfred Bastó, defineix en profit de l'església de Celrà unes cases i terres que el seu marit havia comprat il·legalment i que en morir li havia demanat que lliurés a aquesta església (CC 186 a. 1102). Dos germans defineixen en favor de la canònica un honor que el seu pare tenia de forma violenta i il·lícita (CC 189-190 a. 1104). Un matrimoni i el seu fill defineixen, també en benefici de la canònica, els seus drets sobre unes cases de *ipsa Burgada* que *iniuste* retenien (CC 242 a. 1128).

⁷⁴Algunes *definitiones*, sobretot les d'homes, que hauríem de qualificar de serfs, potser són simples vendes: diferents famílies defineixen els drets que tenen sobre homes pel preu unitari, en el sentit de per home, de 15 sous (CC 241 a. 1128), 23 sous (CC 306 a. 1161), 16 sous (CC 321 a. 1169), 28 sous (CC 323 a. 1170), 33 sous (CC 361 a. 1190), 21 sous (CC 364 a. 1194) i 35 sous (CC 372 a. 1197). Algunes d'aquestes *definitiones* es fan en profit de clergues, però altres semblen cartes de llibertat o de rescat pagades pels propis interessats que així es converteixen en tenents lliures dels venedors. És el cas d'un homes definit per Guillem de Santmartí i els seus, que paga 33 sous i se li reconeixen les terres i vinyes que té pels *definitores* als que pagarà tasques i braçatge (CC 361 a. 1190).

animats i refets pels diners que a canvi l'Església els dóna⁷⁵. I observant que no poques vegades les disputes per uns mateixos béns es repeteixen i que els llinatges són reincidentes en la conflictivitat, un s'ha de preguntar si la societat d'aquella època no es va instal·lar en una certa cultura de la disputa, tota vegada que disputant sempre alguna cosa s'obtenia.

I això no és tot, si un segueix llegint el *Cartoral de Carlemany* i arriba fins als documents dels segles XIII i XIV (reconeixements de feus amb juraments de fidelitat als bisbes, la major part), immediatament se n'adona que els prelats gironins dels segles XI i XII no van poder o no van voler prendre possessió directe de la totalitat de les rendes eclesiàstiques, en particular de les més lucratives, els delmes. Ben al contrari, una gran part van restar a mans de la noblesa, només que aquesta reconeixia a la Baixa Edat Mitjana tenir-los com a feu del bisbe. La qüestió mereixeria un estudi propi.

Alguns d'aquests documents de reconeixement de tenir delmes en feu pel bisbe no posen problema. Els delmes de Juià, per exemple, el 1087 van ser donats al bisbe pels seus posseïdors que els van recuperar en feu⁷⁶. Més de dos segles després encara un noble, Guerau de Cervià, reconeix tenir-los en feu pel bisbe⁷⁷. Si bé no sabem amb certesa els orígens dels drets de Guerau de Cervià, sembla que podria ser un descendent dels que van pactar el feu de retrocessió de 1087 o d'algú que va comprar aquests drets als seus detentors. Amb els delmes de Rupjà devia passar una cosa semblant. Per una convenença de 1139 el bisbe va donar al noble Arnau Gaufred un mas i la meitat dels delmes de Rupjà a canvi de serveis vassallàtics⁷⁸, i és possible que aquesta meitat encara sigui la mateixa que els Llavità, cavallers de la Bisbal, reconeixen tenir en feu pel bisbe el 1229 i 1313⁷⁹. En un cas diríem

⁷⁵Les compensacions econòmiques que l'Església dóna als seus *definitores* són molt diverses: 5 sous de plata i 7 modis de calç (CC 186 a. 1102), retenció de tot el definit de per vida a canvi d'un cens anual de reconeixement (CC 189-190 a. 1104), 7 sous (CC 223 a. 1117), un cens anual d'un parell de gallines (CC 242 a. 1128), una terra en feu (CC 265 a. 1136), un agrer (CC 266 a. 1136), 20 morabatins (CC 271 a. 1140), 20 sous (CC 274 a. 1141), 100 morabatins (CC 276 a. 1143), 11 sous (CC 280 a. 1147), 50 sous o 10 morabatins anuals en feu (CC 281 i 284 a. 1148 i 1149), 65 morabatins (CC 290 a. 1153), 28 sous (CC 323 a. 1170), 30 sous (CC 331 a. 1177), 6 auris anuals a 7 sous per auri en feu (CC 362 a. 1190) i 35 sous (CC 372 a. 1197).

⁷⁶CDSG 405.

⁷⁷CC 589 a. 1319.

⁷⁸CC 268.

⁷⁹CC 436 i 545.

que una pràctica tan genuïnament feudal com la del feu de retrocessió serveix al bisbe per obtenir el reconeixement dels seus drets sobre un bé, el delme, considerat de naturalesa eclesiàstica. Es tracta, doncs, d'un compromís. En l'altra cas, i també mitjançant les institucions feudals, el delme serveix per pactar una aliança i obtenir serveis militars. Es tracta, per tant, d'un intercanvi.

Però no tot és tan senzill. Quan a través dels personatges i llocs posem en relació altres documents de reconeixement de tenir delmes en feu pel bisbe, dels segles XIII i XIV, amb documents del període precedent, topem amb un problema clàssic. El 1133, per exemple, Bernat Adalbert de Navata renuncia en profit de la seu de Girona als delmes, primícies i oblacions de les parròquies de Crespià i Navata⁸⁰. Però el 1226 un Arnau de Navata, segurament descendent seu, reconeix tenir els delmes de Navata en feu pel bisbe⁸¹. De manera semblant, el 1161 Berenguer de Rocacorba defineix en mà del bisbe el que prenia de les esglésies de Granollers i de Rocacorba⁸², però el 1238 i 1257 Ramon de Rocacorba reconeix tenir en feu pel bisbe el delme de Granollers de Rocacorba, i el 1320 Beatriu de Rocabertí reconeix tenir en feu pel bisbe els delmes del castell de Rocacorba⁸³.

Què pot haver passat ? És un fet ben establert que els segles XI i XII els llinatges i l'Església disputaven reiteradament i a vegades durant generacions per uns mateixos béns i drets, i que en el curs d'aquestes disputes s'alternaven conflictes i compromisos. Les *definitiones* de 1133 i 1161 podrien correspondre a aquests moments de compromisos inestables i no duradors, seguits de noves disputes que es resoldrien, sembla evident en aquests casos, pel sistema del feu de retrocessió en algun moment o altre. De fet, el mateix reconeixement de tenir en feu pot equivaler o tenir la mateixa funció que aplicar la ficció jurídica del feu de retrocessió, però també pot ser que les pròpies *definitiones* apuntades fossin immediatament seguides de la infeudació dels delmes "definitos", el que equivaldria també, de fet, a l'aplicació de la pràctica del feu de retrocessió.

⁸⁰CC 257.

⁸¹CC 414.

⁸²Defineix "omnes dominationes et exactiones et apparatus, albergas etiam et acquisitiones", el que sembla indicar tota mena de sostraccions, entre les quals el delme o les efectuades sobre el delme (CC 307).

⁸³CC 460, 478, 601 i 603.

Tanmateix, amb qüestió tan crucial com la del delme són molts més els enigmes que les solucions. Recordem que el 1004 el comte Bernat Tallaferro de Besalú, acusat de posseir injustament les esglésies de Tortellà, Argelaguer i Sadernes, les defineix en profit del bisbe⁸⁴. Doncs bé, el 1228 Alamanda de Sales reconeix tenir en feu pel bisbe els delmes de Tortellà i Argelaguer, els mateixos delmes que el 1303, 1311, 1320 i 1318-1324 figuren parcialment a mans d'altres particulars, també de la noblesa⁸⁵. De manera semblant el 1157 Berenguer d'Anglés renunciava en mans del bisbe a les exaccions i vicaries de les esglésies de les Planes, les Encies, Colltort i Camós, el que creiem podia incloure el delme, i en canvi diferents particulars, entre els quals el vescomte Dalmau de Rocabertí, reconeixen molt temps després, el 1266, 1313 i 1320, tenir en feu pel bisbe els delmes de les Planes, les Encies i Camós⁸⁶. També el 1157 el noble Guillem Ademar defineix en potestat del bisbe les exaccions i vicaries (que deuen incloure el delme) de les esglésies de Finestres, Sant Aniol, Llémena, Campmajor, Porqueres, Serinyà i Crespià, i també delmes d'aquests llocs figuren repartits entre diferents nobles en actes de reconeixement de 1264, 1288, 1319 i 1320⁸⁷. I finalment, el 1171, el senyor Arnau de Palera i els seus defineixen al bisbe totes les exaccions, dominacions i vicaries que feien a les esglésies de Cursavell, Llerona, Palera, la Cot i Llanars, el que no seria obstacle perquè el 1228 Alamanda de Sales recogués tenir en feu pel bisbe el delme de Llanars⁸⁸.

Què havia passat perquè els delmes d'un gran nombre d'esglésies que durant els segles XI i XII una sèrie de nobles havien definit (a vegades, suposem, definint les esglésies mateixes o vicaries d'esglésies) en profit de la seu de Girona, després, en els segles XIII i XIV, altres nobles els tinguessin en feu pel bisbe? Sembla clar que el bisbe els hauria infeudat en algun moment entre la *definitio* i el reconeixement. Resta en el terreny de la hipòtesi els mòbils del prelat, però és clar que, sent com era un senyor feudal, havia d'actuar com a tal i servir-se de les seves riqueses (terres, homes, rendes) per pactar les fidelitats i serveis que li havien de garantir el

⁸⁴CDSG 156.

⁸⁵CC 429, 534, 543, 604 i 624.

⁸⁶CC 294, 447, 487, 546 i 603.

⁸⁷CC 296, 486, 512, 591, 592 i 610.

⁸⁸CC 324 i 429.

manteniment de la força material, militar i política i, per tant, de la condició social. Així, doncs, per més que la reforma havia intentat definir un espai d'acció temporal propi i exclusiu de l'Església i uns béns i tributs eclesiàstics dels que convenia mantenir allunyats els laics, la teoria no es podia portar fins les últimes conseqüències i s'havia d'acceptar, al menys com un mal menor, que una part dels delmes fossin posseïts per laics. Recordem que, com dèiem més enrera, ja els prelats del concili de Girona de 1068 sembla que ho havien acceptat implícitament al decretar que en les esglésies on el clergat no podia obtenir-hi més almenys obtingués la quarta part del delme⁸⁹.

4. CONCLUSIONS

L'examinat a Girona no és insòlit. En quasi tots els cartularis eclesiàstics i en quasi totes les col·leccions diplomàtiques d'institucions de l'Església d'Occident els documents dels segles XI i XII mostren fenòmens semblants, és a dir, disputes i compromisos entre l'Església i la noblesa per la possessió de béns i drets, unes disputes i compromisos que s'emmarquen i expliquen en el context de difusió de les idees reformadores i del procés de feudalització, i que aparentment són diferents, més importants i difícils de controlar que els del període anterior i posterior⁹⁰.

Monestirs i seus episcopals disputen amb la noblesa per terres, rendes agràries i jurisdiccions, i es queixen dels maltractaments i les exaccions arbitràries que els guerrers veïns imposen als seus homes. Aixó és comú. La diferència i singularitat de la documentació examinada, al nostre entendre, està en la disputa per la possessió de les esglésies i dels drets eclesiàstics sobre elles, en particular, els delmes que, com és lògic, era molt més important per a l'autoritat diocesana que per a l'abacial. Aixó diferencia

⁸⁹"II. Deinde constituerunt ut ecclesia, que plus non habet, de decimis quarta pars ei reddatur ad opus presbiterorum et clericorum" (*Cortes de los antiguos reinos*, I, p. 46).

⁹⁰Entre altres s'han ocupat d'aquestes qüestions Isabel ALFONSO, *Resolución de disputas y prácticas judiciales en el Burgos medieval*, a "III Jornadas Burgalesas de Historia", Burgos, 1994, pp. 211-238; Isabel ALFONSO, *Litigios por la tierra y malfetrías entre la nobleza medieval castellano-leonesa*, "Hispania", LVIII/3, n. 197 (1997), pp. 917-955; GISPERT, *Conflictos i resolucions judicials* (treball citat a la n. 29); WEINBERGER, *Les conflicts* (treball citat a la n. 25) i nosaltres mateixos: *Prácticas judiciales i Multa placita et contentiones* (treballs citats a les n. 26 i 29).

les disputes i compromisos que hem trobat als documents de Girona dels que al seu dia vam trobar al cartulari de Sant Cugat. Ambdues fonts són unànimes en mostrar, però, que en els segles XI i XII les relacions entre la noblesa i l'Església van passar per una crisi (o unes fases de crisi), definida per disputes i compromisos que són experiències singulars en ordre a la definició d'un nou marc de relacions.

A tot aixó i més coses li diem canvi feudal. Però no se'ns escapa que per a copsar-ne l'abast hi ha un escull difícil de superar. Ens referim al fet que aquells clergues reformadors, que dominaven l'escrit, hi van reflectir la seva mentalitat i visió de les coses, que era òbviament favorable als seus interessos i totalment oposada als interessos de la noblesa. Així quan un llegeix muntanyes de *definitiones* en que nobles, presentats com actors de violència, s'acusen (o clergues escrivents els fan autoinculpar) de possessió injusta i il·legal de coses d'Església, i enlloc esmunyen una raó de tanta il·legalitat o injustícia, com no sigui la violència per la violència, inevitablement malfia i intenta imaginar les raons dels que no escrivien. Perquè el problema en un fenomen com aquest no és que els documents ens enganyin sinó que ens escamotegen una part de la veritat.

RÉSUMÉ

Dans cet article on étudie les disputes ou conflits entre la jerarchie ecclésiastique et l'aristocratie de la diocèse de Girona à l'époque du changement féodal. Les sources d'information sont les documents d'XIème et XIIème siècles du cartulaire, appelé de Charlemagne, de l'évêque de Girona, édité par J. M. Marqués, et les documents d'XIème siècle de cette siège, édités par R. Martí. L'article a été divisé en deux parts. Dans la première, la plus générale, il y a le résumé du problème des relations parmi l'Église et le pouvoir civil dans l'Antiquité Tardive et l'Haut Moyen Âge, jusqu'à l'XIème et le XIIème siècles. Le point de vue est général, européen, mais on termine cette partie avec une projection sur la Catalogne. Il s'agit d'une mise en contexte dans laquelle l'auteur essaie de trouver une explication à l'attitude de la noblesse féodale à l'égard de son conflit avec l'Église. Dans la deuxième partie de l'article on étudie proprement les disputes et compromis parmi la siège de Girona et la noblesse. Ici on ne fait pas l'analyse et la description de façon concrete, en examinant une dispute après l'autre, c'est à dire, il n'y a pas études de cas avec identification de lignages et personnages, parce que prévaut la vision globale et la volonté d'identifier surtout les conflits principaux et les raisons générales et dominantes d'une et autre part. Parmi autres, les questions qu'on guidé la recherche sont: Quels obstacles a trouvé la réforme de l'Église? Quelles ont été les causes des disputes? Comme ont été résolus ces conflits? Quels ont été les fondements politiques, matériaux, spirituels et culturels sur lesquels

l'Église de Girona a axé leurs compromis avec la noblesse? Comme se sont articulés ces compromis?

Le résultat est un travail que fait l'interprétation de la réforme de l'Église dans le cadre du processus de changement féodal, et qui amène à la conclusion que la réforme fut une partie essentielle de ce processus à cause des mutations que a contribué à introduire dans les relations parmi l'Église et la noblesse et à cause des réponses sociales et politiques qu'elle a suscité.

SUMMARY

In this article are studied the disputes or conflicts between the ecclesiastic hierarchy and the aristocracy of the country of Girona in the era of the feudal change. The sources of information are the documents of the XI-XII Century of the Chartulary call of "Carlemany", of the bishop of Girona, edited by J. M. Marqués, and the documents of the XI Century of the cathedral of Gerona, edited by R. Martí. The article is split into two parts of unequal extension. In the first, the shortest, it is summarised the problem of the relationships between the Church and the civil power in the Late Antiquity and the High Middle Ages, until the XI-XII Century. The approach is general, European, but is ended this part carrying the problems to the case of Catalonia. It is a study of the context in the one which the author attempts to find the bases of the attitude of the feudal nobility in their disputes with the Church. In the second part of the article are studied the disputes and the engagements (more the first than the seconds) between the cathedral of Girona and the nobility. The analysis and the description are not effected in a way concrete, examining a dispute after other, that is to say, there is no studies of cases with lineages and personages identification, because prevails the global vision and the will of identifying the principal disputes and the general and dominant reasons of each part. The questions that they have guided the investigation are: With what obstacles stumbled the reform of the Church? Which were the concrete causes of the disputes? How they were solved these disputes? Which were the political bases, material, spiritual and cultural on those which the Church of Girona sustained their engagements with the nobility? How they were articulated these engagements?

Turned out to be it a work that interprets the reform of the Church in the framework of the feudal change process, and arrives to the conclusion of the fact that the reform was an essential component of this process, by the mutations that introduced in the relationships between the Church and the Nobility as well as by the social and political answers that unfettered.